

BIJDRAGE TOT DE WATERSCHAPSGESCHIEDENIS VAN 's-HERTOGENBOSCH, DEEL II.

Tijdens recente bodemkundige onderzoeken te 's-Hertogenbosch zijn wederom interessante vondsten gedaan. In de brochure getiteld: Graven in het Bossche verleden, doet pater W. Heesters zijn relaas over de opgraving nabij het St.-Geertruikerkhof ¹⁾. Er heeft op die plaats een leerlooierij gelegen, die

reeds vóór de bouw van de eerste stadsmuur in bedrijf is geweest en die in verbinding heeft gestaan met de Aa (Binnendieze). Pater Heesters komt tot de conclusie, dat 's-Hertogenbosch vóór zijn stichting (1185) reeds een landelijke nederzetting moet zijn geweest.

Bij het archeologisch onderzoek op de Markt, dat afgelopen zomer werd verricht door Drs. H.L. Janssen kwam warempel een Middeleeuwse waterput te voorschijn (14e, of 15e eeuw). Uit verder onderzoek is vastgesteld, dat vanaf de Leuvense Poort (Hinthamerstraat) tot aan de Moriaan (Tolburgstraat) een zandrug loopt, die aan de marktzijde (zuiden) glooiend afloopt. Op het lage gedeelte hebben volgens het onderzoek vóór 1400 vermoedelijk akkers gelegen, die zijn verdwenen omdat de bodemgesteldheid te nat bleek. Aan de zuidkant van de Markt heeft een grote poel gelegen, die vanaf het midden van de 13e eeuw is volgestort met afval. Later zou het terrein zijn opgehoogd en de Bossche Markt, zou eerst in de 14e, begin 15e eeuw als markt gefunctioneerd hebben ²).

Beide onderzoeken hebben aangetoond, dat 's-Hertogenbosch gelegen in de delta van Aa en Dommel, vanaf het prille begin een agrarisch en landelijk karakter heeft gehad. Voorts valt uit de resultaten te concluderen, dat de nederzetting in die periode vertrouwd geweest moet zijn met de voor- en nadelen van stromend water. De leerlooierij op het St.-Geertrui maakte een handig gebruik van de aanwezigheid van de Aa. Op de markt zien wij echter, dat het water de vermoedelijke akkers onbruikbaar maakte voor agrarische bebouwing ³).

In deze periode (12e-13e eeuw) moeten er onder de bevolking reeds handige lieden zijn geweest, die met verstand van zaken het water te lijf zijn gegaan. Want hoe verklaren wij anders het ontstaan van deze stad, gelegen op een smalle strook zand (pleistocene zandopduiking), omringd door kronkelende riviertjes, die met hun eroderende werking een voortdurende bedreiging vormden voor de agrarische bevolking? Bij de overgangsfase van het agrarisch samenlevingspatroon naar het stedelijke moet de beheersing van het water en de kennis van waterstaatkundige kunstgrepen aanwezig zijn geweest. Het graven van nieuwe waterlopen, afdammen van oude stromen, het leggen van primitieve bedijking en waterbeheersing door middel van sluizen moet hieronder worden begrepen.

De kroniekschrijver van Oudenhoven weet ons te vertellen dat „het eerste begrip van deze Stadt op den Dijck van Orthen begrepen en de meest ghebouwt is”. Onder de Orthense Dijk moet worden verstaan de Hooge Steenweg, alsmede de Orthenstraat. Volgens Van Heurn echter moet onder de Orthense Dijk alleen worden verstaan de Hooge Steenweg ⁴). Van Sasse Van Ysselt omzeilt het probleem en laat in het midden wie van de heren nu gelijk heeft.

Dat de Hooge Steenweg en de Orthenstraat van origine een „dijk” zouden zijn geweest, die aansluiting had op de zandrug, die liep van de Hinthamerstraat naar de Tolburgstraat, lijkt niet onwaarschijnlijk ⁵). De bebouwing langs de

Orthenstraat kan ons hierover enig inzicht verschaffen.

We kunnen ons afvragen, waarom die bebouwing niet direct palend aan de Binnendieze heeft plaatsgevonden, zoals we elders in de stad zien. In de Middeleeuwen – men diende zich nog geen zorgen te maken over milieutechnische vraagstukken – was het toch normaal en voor de hand liggend om uit praktische overwegingen (afvoer regenwater, riool- en huishoudwater) direct aan het water te bouwen. Bij de Orthenstraat worden de woningen echter consequent langs de weg gebouwd en niet direct palend aan de oever van de Binnendieze. Een onlogische zaak, die alleen te verklaren is uit het feit dat men van de oorspronkelijke bebouwing is uitgegaan (d.w.z. van de eerste bewoningsfase van de Orthense Dijk), die om veiligheidsredenen door de bewoners werd geprojecteerd op, of langs het talud van een verhoogde weg (resp. dijk).

In de beginfase van 's-Hertogenbosch (12e-13e eeuw) was de verbinding met Orthen van uitzonderlijk groot belang. Het was de levensader voor de nieuwe stad. Haar inwoners moesten immer in Orthen ter kerke gaan. We weten, dat op plaatsen waar religieuze samenkomsten werden gehouden, economische nevenactiviteiten zeker niet omwelkom waren. De ruimte voor de kerk was het ideale verkooppunt om handelswaren aan de man te brengen. Daarnaast fungeerde deze locatie, als een geschikte ontmoetingsgelegenheid voor het uitwisselen van praatjes en nieuwtjes. Het mag dan ook niet verwonderlijk zijn dat voor deze bewoners de communicatielijn stad-Orthen van onschatbaar belang geweest moet zijn.

De Orthense Dijk en het tracé dat later buiten de veste kwam te liggen had dus een belangrijke verkeersfunctie te vervullen. Het gebruik van karren en wagens, die hun sporen na lieten in het wegdek, veroorzaakten kuilen en gaten, die opgevuld moesten worden. Daarbij kwam dat het tracé dat liep door de polder van de Vliert, een drassig stuk land was. Regelmatige ophoging met zand lag voor de hand om deze verbindingsweg te doen vrijwaren van onbruikbaarheid. De nieuwe nederzetting mocht niet incommunicado worden met het dorp Orthen, dat een verzorgende functie had voor de nieuwe burgers van 's-Hertogenbosch. In latere tijden zien wij, dat deze dijk een duidelijke functie heeft gehad namelijk die van watervrije verbindingsweg. Bij het beleg van 's-Hertogenbosch had deze weg zulk een hoogte bereikt, dat de militaire autoriteiten opdracht gaven haar te slechten, want bij het stellen van de inundatie bleef de dijkweg droog en kon de vijand ongehinderd tot aan de wallen geraken.

Uit tal van publicaties over de waterstaatkundige geschiedenis in de ons omringende regio's weten wij dat reeds in een vroeg stadium (1200) van bedijking sprake was ⁶⁾. De waterschappen dateren echter van rondom 1300. Het ontstaan hiervan is grotendeels terug te voeren tot de noodzaak van samenwerking tussen de geërfden (ingelanden) in hun gemeenschappelijke strijd tegen het water ⁷⁾. Vanaf deze periode kunnen wij een betrouwbaar beeld reconstrueren van de waterschapsgeschiedenis, die zo nauw verbonden is met het land en zijn bewoners. De voor-periode is door het gemis aan bronmateriaal veelal globaal aan te geven. Bodemkundig onderzoek kan soms

uitsluitel geven over de ontwikkeling van de waterstaatkundige geschiedenis van een gebied. De wordingsgeschiedenis van 's-Hertogenbosch vanuit waterstaatkundig opzicht bezien, biedt nog tal van interessante gezichtspunten, die aan een nader onderzoek onderworpen zouden moeten worden.

Antwerpen/Schoten

J.G. LEENDERS

Noten

- 1) W. Heesters, Graven in het Bossche verleden, 's-Hertogenbosch oktober 1977. (Een uitgave van het Gemeentebestuur van 's-Hertogenbosch en aldaar gratis te verkrijgen).
- 2) Brabants Dagblad, pagina 1, van 10.11.1977.
- 3) Algemeen wordt verondersteld, dat na de St.-Elisabethsvloed van 1421 het waterpeil in deze streek is gestegen als gevolg van de indirecte afvloeiing van de Maas naar zee, waardoor de stroomcapaciteit van deze rivier aanzienlijk werd verminderd en de zijrivieren (Dommel, Aa en Dieze) hun water slechts bij dalend buitenwaterniveau optimaal konden afvloeien.
- 4) Jhr. Mr. A.F.O. van Sasse Van Ysselt, De voorname Huizen en Gebouwen van 's-Hertogenbosch, deel I, reprint, 's-Hertogenbosch, 1975, pag. 12 e.v.
- 5) Over de aanleg van de Orthenstraat zijn geen bronnen te vinden in de stadsrekeningen van 's-Hertogenbosch. Dit in tegenstelling tot de andere straten, zoals Vughter- en Hinthamerstraat, waarvoor destijds geld werd gevoteerd om de nodige uitbreiding van deze straten te kunnen realiseren. We moeten ervan uitgaan, dat de Orthense Dijk binnen de stad meer het karakter had van een verhoogde zandweg. Iets dergelijks zien wij heden nog in de hogere gebieden van Zuid-Nederland, waar straatnamen het substantief *dijk* dragen en waarvan de waterkerende functie niet direct aanwijsbaar is. Echter uit het verloop van de Orthenstraat – te zien op de kaart van Jacob van Deventer ± 1560 – valt wel te concluderen, dat de Binnen-dieze parallel loopt aan deze straat. Achter het Geertrui maakt ze een flauwe bocht, hetgeen eveneens in het verloop van de Orthenstraat tot uiting komt. Hieruit valt op te maken, dat tussenbeide een correlatie heeft bestaan nl. die van „dijk” en „wetering”.
- 6) Zie o.a. H. van Heiningen, Tussen Maas en Waal, Zutphen 1971, pag. 21.
Prof. Mr. O. Moorman van Kappen, De Historische ontwikkeling van het waterschapswezen, Dijk en Waterschapsrecht in de Tieler- en Bommelerwaarden tot het begin der Negentiende eeuw, In: Tieler- en Bommelerwaarden 1327-1977, Zaltbommel 1977, pag. e.v.
- 7) Zie Brabants Heem, jrg XXIX (1977), pag. 114 e.v.